

İSLAM ÖNCESİ ARAP TOPLUMUNUN TANRI TASAVVURU VE BU TASAVVURUN İSLAM'IN TANRI TASAVVURUNA ETKİSİ SORUNU

Resul ÖZTÜRK*

ÖZET

Bu çalışmada İslam öncesi Arap toplumunun inanç yelpazesini oluşturan unsurlar, bu unsurların Tanrı anlayışları ile İslam'ın Tanrı anlayışı arasındaki ilişki incelenmiştir. Büyük çoğunluğunu putperest insanların oluşturduğu İslam öncesi Arap toplumundaki insanların inançlarının temellerinde Tanrı (Allah) inancının var olduğu anlaşılmaktadır. İslam-öncesi Arap toplumundaki putperestliğin etkinliği, put isimleri ile Allah'ın isim ya da sıfatları ile olan ilişkisi değerlendirilmiştir. Bu toplumda az da olsa Yahudi, Hıristiyan ve kendilerine Hanif denilen inanç yapılarına da rastlanılmaktadır. İslam'ın Tanrı tasavvuru ile putperestlerin Tanrı anlayışları arasında bir ilişkinin var olup olmadığı bu çalışmanın genel içeriğini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam öncesi, putperestlik, Arap toplumu, Haniflik, Baş İlah, Yahudilik ve Hıristiyanlık.

ABSTRACT

The Imaging of God in Pre-Islam Arabic Society and The Problem of The Effect of This Imaging To The Islam's Imaging of God

In this study take up the part of pre-Islam's belief's elements, the imaging of God in this elements and the relation of the Islam's imaging of God. In the pre-Islam Arabic society there are pagans, hanifs (God seekers), Jewish and a few Christians. In the deep of the believes of the pre-Islam Arabic society there are the belief of God. There are connections between the God and idols name. The imaging of God in the Islam is different idolatry, Judaism and Christianity.

Key Words: Pre-Islam, idolatry (paganism), Arabic society, hanifs (God seekers) Head God, Jewish and Christianity.

GİRİŞ

İslam öncesi Arap toplumunun dinî yaşantılarının bilinmesi, bu inançların İslam'ın getirdikleri ile olan benzerlik ya da farklılıklarının belirlenmesi önem arz etmektedir. Her inanç sistemin-

* Dr. Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. resulozturk65@hotmail.com.

de olduğu gibi İslam inanç sisteminin de kendinden önceki inançlarla bazı benzerliklerinin bulunduğu bir gerçekliktir. Bu durum İslam'ın kaynağını araştırmada farklı yaklaşımların sergilenmesine neden olmaktadır. İslam ya kendisinden önceki vahiy eksenli dinlerin bir uzantısı ya da ilk nazil olduğu dönemin toplumunda var olan anlayışların yeni bir sentezi gibi algılanabilmektedir. Bu çalışmada İslam öncesi Arap toplumunun "Tanrı" anlayışları genel bir çerçevede incelenecek ve mevcut toplumda var olan bu anlayışın etkileri değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Bir toplumun kültür alt yapısının özelliklerini belirlemek o toplumda var olan ve toplumu şekillendiren düşünce ya da inançların konumunu belirlemede önem arz etmektedir. Her toplumu tanımada geçerli olan bu durum İslam'ın neşet ettiği Arap toplumunu tanımak için ise ayrı bir öneme sahiptir. İslam öncesi Arapların nasıl bir Tanrı anlayışına sahip olduklarını belirlemek bu toplumun kültür alt yapısını bilmekle yakından ilişkilidir. Hz. Muhammed'den önceki dönemlerde Hicaz'da Tevhid inancının var olduğu, Arapların zamanla bu inancı terk ederek putperestliğe döndükleri hususu Arap tarihi ile ilgilenen neredeyse herkes tarafından kabul edilen bir durumdur.¹ Bununla birlikte Kuran'ın indiği dönemdeki ilk muhatapları olan Arapların neredeyse tamamının putperest olduğu da bilinen ayrı bir gerçekliktir. O dönemdeki Araplarda her kabilenin kendine ait özel bir putunun var olduğu şeklinde kendini gösteren çok tanrıcılık yaygın bir inanç biçimi idi. Bununla birlikte bu çok tanrılı inancın içerisinde adına Allah denilen ve bütün tanrılara hâkim yüce bir varlığın kendisine ortak koşularak kabul edildiği de bilinmektedir. Kuran'da ifade edilen "*Biz onlara ancak bizi Allah'a daha fazla yaklaştırsınlar diye tapıyoruz*"² şeklindeki putperestlerin gerekçelerinden onların Allah'a ancak şirk koşarak inandıklarını anlamaktayız. Görüntüsü genel olarak bu şekilde belirlenen Allah inancının İslam'ın öğrettiği Allah mefhumunun aynısı olmayıp ona yakın ancak şirk karışık bir inancı karşıladığını söylemek mümkün olmaktadır.³

¹ Şaban Kuzgun, *İslam Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Haniflik*, Se-da yay., 1. b., Kayseri 1985, s.118.

² Zümer, 39/3.

³ Bekir Topaloğlu, *İslâm Kelâmcılarına ve Filozoflarına Göre Allah'ın Varlığı (İsbât-i Vâcib)*, 7. b., Ankara 1995, s.21.

Kuran'ın bize sunduğu Tanrı anlayışını anlama konusunda onun indiği ortam ve şartları iyi bilmenin önemi ortadadır. Kuran'ın indiği dönemde Arap yarımadasında kimlerin var olduğu, nasıl bir hayat yaşadıkları, siyasi, dinî ve sosyal yapılarının özelliklerinin belirlenmesi üzerinde durulması gereken hususlardır. Bu ve benzeri konulara cevap verebilmek için İslam öncesi Arap toplumun bütün bu sosyal yönlerini ele alan inceleme ve araştırmalara ihtiyaç duyulmuş ve bu alanlarda gerek doğulu ve gerekse batılı araştırmacılar tarafından çeşitli çalışmalar yapılmıştır.⁴ İslam'ın ilk hitap ettiği topluluk olan Cahiliye toplumunun inanç, örf, adet ve yaşayış tarzı hakkında bilgi sahibi olmak İslam'ın değiştirdiği ya da değiştirmedikleri inançları belirleme konusunda bize yardımcı olacaktır. Özellikle bazı pasajları anlamak için Kuran'ın nazil olduğu ilk toplumun adetleri ile sosyal yasaları konusunda belli başlı kavramların bilinmesi zorunludur.⁵ Kuran'ın bizzat kendisini "Arapça bir Kuran"⁶ olarak tanımlaması sadece Kuran'ın dilinin Arapça olduğu anlamına gelmez. Bu anlatım Kuran'ın ilk planda Hicaz Araplarına hitap etmesi nedeniyle, bütün yönleriyle onların dünya tasavvurlarının ifadesi anlamına da gelmektedir. Bu resimlemelere Arapların doğru ya da yanlış tanımlamaları da dâhildir.⁷ Kuran, putperest Arapların inançları ve Hz. Muhammed ile Müslümanların zihninden geçen bir takım düşünceler hakkında açık beyanlarda bulunmaktadır. Aynı zamanda Kuran, Hz. Muhammed ve çağdaşlarının bakış açılarını sonuç olarak çıkarabileceğimiz bazı anlatımlara da sahiptir.⁸

Bilindiği üzere Hz. Peygamber Cahiliye dönemi gelenek ve kurumlarının tamamını değiştirmeye yönelmemiş, Tevhid ilkesine ters düşmeyen ve sosyal yaşam için yeterlilik özelliğini yitirmeyen kurumları bazı düzenlemelerle sabit bırakmış, bu özellikleri ta-

⁴ Bu konuda yapılmış çalışmalar için bkz.: T. Nöldeke, "Encyclopedia of Religion and Ethics'deki 'Eski Araplar' adlı makalesi; J. Wellhausen, "Reste Arabischen Heidentums"; W. Montgomery Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, Çev. M. Rami Ayas, Azmi Yüksel, Ankara 1986, s.29-30; Cevad Ali, *Mufasssal Tarihu'l-Arab Kable'l-İslam*, 2. b., 1993/1413, VI/5-34; Şemseddin Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, Ankara 1997, Sunuş s.7.

⁵ W. Montgomery Watt, *Hz. Muhammed'in Mekke'si*, Çev. Mehmet Akif Ersin, Ankara 1995, s.34.

⁶ Yûsuf, 12/2.

⁷ Watt, *Hz. Muhammed'in Mekke'si*, s.12.

⁸ Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, s.33.

şımayanları ise ya tamamen kaldırmış veya zamanla kalkmasını sağlayacak bazı düzenlemelerde bulunmuştur. Kan davalarını bu anlatımın birinci şıkkı için, kölelik müessesesi ve kadın hakları da ikinci şıkkı için örnek olarak sunulabilir. Bu bağlamda Cahiliye döneminin hac ve Kâbe hizmetleri, hatta hac ibadetinin bazı uygulamaları da bu konunun çarpıcı örneklerinden bir kısmını oluşturmaktadır.⁹ Kuran’da, hac ibadetinin gerçekleştirildiği Zilhicce ayının, hac kurbanının, onun boynuna asılan gerdanlığın ve Safa ile Merve tepelerinin ‘Allah’ın [koyduğu] sembolleri’, ‘toplumun ayakta kalabilmesinin kıstasları’ olduğu ifade edilmekte ve bunlara saygısızlık gösterilmemesi emredilmektedir.¹⁰ Bu ayetlerden de açıkça anlaşılacağı üzere İslam, daha önceki uygulamalardan bir kısmını değiştirmemiş hatta yaşatılmasını istediğini açıkça belirtmiştir. Şimdi genel hatları ile İslam öncesi Arap toplumunun inanç düzeylerini belirlemeye ve bu inançların etkilerini tartışmaya geçebiliriz.

A. İslam Öncesi Döneminin Arap Yarımadasında Dinlerin Genel Durumu

1. İslam Öncesi Araplarının Tanrı Tasavvurları

İslam öncesi Arap toplumunun çoğunluğunu müşrikler oluşturmaktadır. Bizzat Kuran’ın tanımlamasıyla kendilerine ‘müşrik’ denilen bu insanların Allah’ın varlığından haberdar oldukları birçok ayette açıkça ifade edilmektedir.¹¹ Onlar, Allah’ı Kâbe’nin Rabbi olarak kabul ediyor;¹² yeminlerinin en samimi olanlarını Allah’a yapıyorlardı.¹³ Hatta putperestlerin ibadet ettikleri nesnelere “şefaathçiler” olarak görmeleri, onların daha yüksek bir varlığı tanıdıkları anlamına gelebileceği gibi bu tanımlama ile Yargı Gününü kabul ettikleri anlamına da gelebilmektedir.¹⁴ Ancak müşriklerin ahret inançları kişisel ve toplumsal hayatlarında hiçbir etkisi olmayan kaybolmuş bir inançtı. Kuran müşriklerin ahrete inanmadıklarını vurgularken belki de bu etkisizliği sergilemek

⁹ Bekir Topaloğlu, *Kelâm Araştırmaları Üzerine Düşünceler*, İst. 2004, s.52-53.

¹⁰ Maide, 5/2, 97; Hac, 22/32, 36-37.

¹¹ Ankebut, 29/61, 63; Lokman, 31/25; Zümer, 39/3, 38; Zuhruf, 43/9, 87; En’am, 6/100, 109, 136, 148. Bakara, 2/165; İbrahim, 14/30; Enbiya, 21/24. Cevad Ali, *Mufasssal Tarihu’l-Arab*, VI/44-45; Watt, *Hiz. Muhammed Mekke’de*, s.33, 71, 115, 167.

¹² Kureyş, 106/3.

¹³ Fâtır, 35/42; Nahl, 16/38.

¹⁴ Watt, *Hiz. Muhammed Mekke’de*, s.115.

istemektedir. Yine Kuran'da insanlığa sunulan Tevhid inancının zor kabul edilir bir inanç olmadığı, bunu kabul etmek istemeyenlerin onu kendi gözlerinde büyüttükleri ifade edilmektedir.¹⁵ Buradan Tevhid inancının insan fitratına en uygun inanç olduğu, bunun zıddı olan her türlü şirkin ise içinden çıkılmaz bir karanlık olduğu sonucuna varmak mümkündür. İslam öncesi Araplarının bazı dualarında, deyim, atasözü ve özellikle de şiirlerinde *Allah* kelimesinin oldukça fazla kullanıldığı görülmektedir. Her ne kadar bazı müsteşrikler şiirlerdeki Allah lafızlarının put isimleri ile sonradan değiştirildiğini iddia etseler de¹⁶ bu iddianın tutarlı olmadığı ortadadır.¹⁷ Sözlü anlatımdaki Allah lafızlarının varlığını ve dinî hayatta görülen yüce tanrı inancını Hz. İbrahim'den kalan *Hanîf* dinine dayandırmak çok daha isabetli olacaktır.¹⁸ Müşrik Araplara ait çok sayıdaki şiirde Allah'tan büyük bir ilah olarak bahsedildiğine tanık olunmaktadır.¹⁹

İslam öncesi ve İslam'ın geldiği ilk dönem müşriklerinin, putları Allah'a yakınlaştıracı birer unsur olarak değerlendirerek Hz. Muhammed'le tartıştıkları bilinmektedir. Onlar putları Allah yanında birer şefaathçi olarak değerlendiriyorlardı. Bu müşrikler için putlar Allah'la kendileri arasında birer aracı konumunda idi.²⁰ Burada müşriklerin İslam'ı kabuldeki dirençlerinin sosyal ve siyasal nedenlerinin ayrı bir araştırmanın konusu olduğuna işaret

¹⁵ Şûrâ, 42/13.

¹⁶ Bu tür iddialar için bkz. Cevad Ali, *Mufasssal Tarihu'l-Arab*, VI/113-118.

¹⁷ Bekir Topaloğlu bu konuda şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Bugün elimizde bulunan İslam öncesi edebî metinler içinde Allah lafzının yanında azımsanmayacak derecede put isimleri de yer almaktadır. Aslında Câhiliye şiirinden put adlarının çıkarılıp yerlerine Allah kelimesinin yerleştirilmesinin lafız ve mâna âhengi bakımından çok zor olmasının yanında sağlayacağı önemli bir fayda da yoktur. Çünkü İslam öncesi Araplarının puta taptığı zaten bilinmekte, kabul edilmekte ve İslamiyet'in inanç alanında meydana getirdiği yenilik bu temele dayandırılmaktadır." Bekir Topaloğlu "*Allah*" mad. DİA, İst. 1989, II/473.

¹⁸ Bekir Topaloğlu "*Allah*" mad., II/473.

¹⁹ Şeyh İna'yetullah *İslam Öncesi Arap Düşüncesi*, Çev. Kürşat Demirci, Editör: M. M. Şerif, İslam Düşüncesi Tarihi içerisinde, İnsan yay. İst. 1990, I/156. İslam öncesi dönemde yaşamış şairlerin şiirlerindeki dinî motifleri konu alan önemli bir çalışmada onların Allah, Allah adına yemin, Allah adıyla beddua, Kâbe adına yemin, Rabb, İlâh, Âhiret, Peygamber, Mukaddes Kitaplar gibi kavramlarına ilişkin örnekler verilmektedir. Bkz. Ali Bulut, "Cahiliye Şiirinde Bazı Dinî Motifler," *Ondokuzmayıs Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2005; Sayı: 18-19, s.212-235.

²⁰ Cevad Ali, *Mufasssal Tarihu'l-Arab*, VI/61.

etmek yerinde olacaktır.²¹ İslam öncesi Araplarının tapındıkları şaşkırtıcı derecede çok sayıdaki küçük tanrıların bulunmasına rağmen yine de kendisine Allah adını verdikleri *Yüce bir Tanrı'nın* varlığına inandıklarının diğer bir kanıtı da Kuzey Arabistan'da yapılan kazılarda elde edilen yazıtlarda Allah kelimesine rastlanılmış olmasıdır.²²

Kuran'dan ve hadislerden öğrendiğimiz kadarıyla Kureyş kabilesine mensup Araplar ile onların çevresindeki diğer Arapların Allah'a inanmayı inkâr etmedikleri, tersine Allah'ın varlığını kabul ettikleri ve O'nu benimsedikleri anlaşılmaktadır. Arapların İslam'ı kabul etmeyerek ona karşı mücadele etmelerinin temelinde İslam hakkındaki önyargıları ve farklı siyasi ve sosyal endişeler bulunmaktaydı. Değişimden nefret eden Araplar²³ putları kut sayarak ilah mertebesinde onlardan şefaath diliyor ve onları Allah'ın birer ortağı olarak değerlendiriyorlardı. Cahiliye Araplarının ortak koşarak benimsedikleri Allah, Rablerin Rabbi ve İlahların İlahı idi. Bu Tanrı bütün kabilelerin ilahları üzerinde üstün bir ilah olarak değerlendiriliyor ve öylece benimseniyordu.²⁴ İslam'ın getirdiği Tevid anlayışı ise bu duruma temelden karşı çıkıyor ve reddediyordu. Müşriklerin bu şekildeki kabulü Tevhid'e aykırı olduğu için İslam tarafından kabul edilmiyor ve temelden reddediliyordu.

Kuran'ın ilk inen ayetlerinden Arapların belli belirsiz ve şirk şeklinde de olsa bir tür Allah inancına sahip olduklarının varsayıldığı anlaşılmaktadır. Çeşitli olayların failinin kim olduğunun sorgulanmasında fail olarak Allah'ın gösterilmesi ile de onların bu inançları çok daha açık ve net bir şekilde ifade edilmektedir.²⁵

²¹ Hüseyin Atay, *Kuran'ın Reddettiği Dinler*, Ankara 1999, s. 85–89. Bu araştırmacıardan Toshihiko Izutsu, onların dünyevilik ve kavmiyetçilik engelinden dolayı İslam'ı benimsemediklerini uzunca tartışmaktadır. Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâki Kavramlar*, Çev. Selahattin Ayaz, Pınar yay. İst. ts. s.73, 84–108.

²² Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, s.30; Mustafa Çağrı, "Arap" mad., DİA, İst. 1991, III/317.

²³ Watt, *Hz. Muhammed'in Mekke'si*, s.15.

²⁴ Cevad Ali, *Mufassal Tarihu'l-Arab*, VI/118–119 vd.

²⁵ Ankebut, 29/61, 63; Lokman, 31/25; Zümer, 39/3, 38; Zuhrûf, 43/9, 87; En'am, 6/100, 109, 136, 148. Bakara, 2/165; İbrahim, 14/30; Enbiya, 21/24. Cevad Ali, *Mufassal Tarihu'l-Arab*, VI/44–45; W. Montgomery Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, s.71. Watt, "Allah kavramının Yahudi-Hıristiyan Tektarıncılığından Araplara sızdığı şeklindeki görüşü doğruluyor gibi gelmektedir" diyerek konuyu farklı bir boyuta çekmeye çalışmaktadır. s.71.

Bunlarla birlikte müşriklerin Hz. Muhammed'e uzlaşma teklif etmelerinden onlara göre Allah'ın varlığını kabul etmelerinin önünde fazla bir engel olmadığı şeklindeki bir sonuca varmak mümkündür. Müşriklerin yaptıkları bu teklifte Hz. Muhammed'in putları yermeyi bırakarak onları tanınması, buna karşılık kendilerinin de Allah'a tapacakları yer almaktaydı.²⁶

(Arapların adına Allah dedikleri Tanrı İnançlarının genel yapısı çalışmanın devam eden kısmında özellikle 'Putperestlik', 'Put İsimlerinin Allah'ın İsim Ya da Sıfatları İle Olan Benzerliği' ve 'Allah İnançının "Baş İlah" Olarak Değerlendirilmesi' başlıkları altında genişçe incelendiğinden dolayı burada özet geçilmiştir.).

B. İslam öncesi Arabistan'ında Var Olan Diğer Din ve İnançlar

İslam gelmeden önce Mekke'de herhangi bir Yahudi veya Hıristiyan topluluğunun bulunup bulunmadığı veya bu dinlerin etkinliğinin düzeyinin belirlenmesi önem arz etmektedir. Özellikle batılı araştırmacılar bu dinlerin varlığını ve etkinliğini abartarak İslam'a bir menşe bulmaya, bununla da İslam'ın orijinalliğini ortadan kaldırmaya çalışmışlardır. Aslında İslam'ın Tevhid geleneğinin bir uzantısı olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda bunun fazla bir öneminin olmadığını kolaylıkla söyleyebiliriz. Öncelikle şunu kabul etmek gerekir ki İslam'ın ortaya çıktığı dönemde bütün Mekkeli Araplar aynı dinî görüşlere sahip değillerdi. Çoğunluğu, özellikle aristokrat tüccar kesimi, atalarından kalma puta tapma dinine taassup derecesinde bağlı idiler. Bununla birlikte gerek bazı şahısların gerekse de grupların Tevhidi esas alan yeni bir din arayışı içinde oldukları bilgisi de bize ulaşmaktadır. Örneğin İbn İshak, üç Mekkelinin Hıristiyanlığı kabul ettiklerini, Zeyd ibn Amr ibn Nufeyl'in ise ne Hıristiyan ne de Musevî olmadan yeni bir din arayışı içerisinde öldüğünü belirtmektedir.²⁷ Bunun yanında birçok Mekkeli Arap'ın Ehl-Kitap tarafından kendi dinlerine davet edildikleri Kuran'dan açıkça anlaşılmaktadır.²⁸ Fazlur Rahman, "Bu tehdit hem bize, hem de da-

²⁶ İbn-i Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, Daru's-Sadr, Beyrut 1399/1979, II/65; Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, s.130.

²⁷ Zeyd ibn Amr ibn Nufeyl hakkında geniş bilgi için bkz.: Cevad Ali, *Mufasssal Tarihu'l-Arab*, VI/463, 469-477; Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, Ankara 1996, s 245.

²⁸ Neml, 27/67-68; Mü'minün, 23/83.

*ha önceki atalarımıza da yapıldı*²⁹ mealindeki ayetten Yahudi ve Hıristiyanların Arapları yoğun bir şekilde olmasa bile kendi dinlerine çevirmeye çalıştıklarının açıkça anlaşıldığını ifade etmektedir. Yine o, müşrik Arapların Kuran'ı sık sık "önceki toplumların masallarını anlatıyor" diyerek suçlamasını, birçok Arap'ın Yahudi-Hıristiyan geleneğini bildiğinin açık bir kanıtı olarak sunmaktadır. Ayrıca Kuran'da en azından bazı Arapların, bu geleneklerden sistemli bir şekilde haberdar edildiklerine dair kuvvetli işaretler bulunmaktadır.³⁰ Sâd suresinin 7. ayetinde yine bu durum açıkça ifade edilmektedir.³¹ Bununla birlikte Bell ve Watt gibi bazı araştırmacıların Mekke'de önemli ölçüde Ehl-i Kitap bir toplumun varlığını kabul etmediklerini görmekteyiz.³² Şimdi İslam gelmeden önce Mekke'deki dinî toplulukların durumunu, belli başlı inançları ve dinleri temel alarak değerlendirmeye geçebiliriz.

1. Yahudilik

İslam öncesi Mekke toplumunu oluşturan insanlar içerisinde farklı dinlere mensup olanların varlığının belirlenmesi İslam'la olan ilişkilerinin boyutunun tespiti bakımından önemlidir. Özellikle batılı araştırmacılardan bazıları kendi mensubu buldukları dinlerin Mekke'de yaygınlığı ya da etkinliğini ileri sürerek İslam'ın kendi dinlerinden etkilendiğini veya İslam'ın kendi dinlerinin bir uzantısı olduğunu iddia etmişlerdir. Hatta bu konuda zaman zaman çok ileri giderek mesnetsiz iddialarda dahi bulunabilmişlerdir. Bunlardan C. C. Torrey hiçbir delile dayandırmadan Mekke'de büyük bir Yahudi toplumunun bulunduğunu ileri sürebilmiştir.³³ Biz Medine ve Hayber gibi şehirlerde bulunan büyük Yahudi topluluklarından ve onların Müslümanlarla olan ilişkileri konusunda yeterince bilgiye sahibiz. Ancak ne Kuran'da nede Müslüman tarihçilerinin kitaplarında Mekke'de bulunan büyük bir Yahudi toplumu ve bunların akıbetleriyle ilgili hiçbir bilgiye rastlamamaktayız. Şayet büyük bir Yahudi topluluğu var

²⁹ Neml, 27/67-68; Mü'minün, 23/83.

³⁰ En'am, 6/91; bu ayetin geniş yorumu için bkz.: Fazlur Rahman, *a.g.e.*, s. 245-246.

³¹ "Son dinde de bunu işitmedik, bu ancak bir uydurmadır." Sa'd, 38/7.

³² Watt, *Hiz. Muhammed Mekke'de*, s.167-170; Fazlur Rahman, *a.g.e.*, s. 244.

³³ C. C. Torrey, *The Jewish Foundation of Islam*, New York, 1933, s.43 vd. Torrey'in bu iddiası bilimsellikten uzak ve fazla zorlanarak kendi görüşünün oluşturulması çabası olarak değerlendirilmektedir. Bkz. Watt, *Hiz. Muhammed Mekke'de*, s.167-168; Fazlur Rahman, *a.g.e.*, s.244.

idiyse bu topluluğun sonuçta Müslüman olup olmadıkları veya Medine ve Hayber'deki diğer Yahudiler gibi İslam'a şiddetle karşı çıktıkları konusunda mantıkî bazı haberlerin bize ulaşması elbette gerekirdi.³⁴ Şemseddin Günaltay, Yahudiliğin Arabistan'a giriş sürecini anlattıktan sonra zamanla Yesrib ve çevresinin Yahudilerle dolduğunu ve bunların Benî Kurayza, Benî Nadir, Benî Kaynuka, Benî Hedl, Benî Sâmile ve Benî Zaurâ gibi büyük kabileler olduğunu belirtirken Mekke'deki Yahudi varlığından hiçbir şekilde söz etmemektedir.³⁵ Bu bağlamda Hüseyin Atay da Yahudilerin tarihlerini ve inançlarını özetledikten sonra İslamiyet'ten bir asır öncesine kadar Yahudilerden ilmî bir surette bahsedilmediğine, Yahudilere ait herhangi bir yazıya rastlanılmadığına ve tarihçilerinin de bu konuda sessiz kaldıklarına dikkat çekmektedir.³⁶

İslam öncesi Mekke'sindeki Yahudilerin varlıkları ve etkinlikleri konusunda gerek Kuran'da ve gerekse de diğer tarih kaynaklarında bahsedilmemektedir. Buradan Mekke toplumunda İslam'a etki edecek güçte bir Yahudi topluluğundan bahsedilemeyeceğini ve onların İslam'ın Tanrı anlayışına herhangi bir etkisinin olamayacağını kolaylıkla söyleyebiliriz.

2. Hıristiyanlık

İslam öncesinin özellikle Mekke'sinde Yahudilere oranla Hıristiyanların biraz daha kalabalık olduklarını söylemek mümkündür. Genel olarak Hıristiyanların Arabistan'a ilkin ne zaman ve nereden geldikleri cevap verilmesi zor bir sorudur. Bununla birlikte Hz. Peygamberin zamanında Arabistan'ın kuzey ve güney kısımlarında Hıristiyanlığın geniş bir alana yayıldığı bilinmektedir. Mekke'de de Hıristiyanlar bulunmaktaydı. Bunun en iyi bilinen kanıtı olarak Hz. Peygamberin ilk eşi Hz. Hatice'nin yeğeni olan Hıristiyan Varaka b. Nevfel'i gösterebiliriz.³⁷ Hıristiyanlığın

³⁴ Geniş bilgi için bkz. Fazlur Rahman, *a.g.e.*, s 244-257.

³⁵ Şemseddin Günaltay, *a.g.e.*, s.86-89; Mustafa Çağrı, "Arap" mad., DİA, İst. 1991, III/320.

³⁶ Hüseyin Atay, *Kuran'ın Reddettiği Dinler*, s.102-110. Yine s.110'daki 294 nolu dipnotta Medine Yahudilerinin bir peygamberin çıkacağını Medine'de anlattıklarını ve onların Müslümanlarla ilişkilerini Medine merkezli değerlendiren yine Mekke'deki Yahudi varlığından bahsetmemektedir.

³⁷ Varaka b. Nevfel hakkında yazılmış geniş bir çalışma için bkz.; Özcan Hıdır, "İlk Vahyin Gelişi Bağlamında Varaka b. Nevfel'in Hz. Peygamber'e Dini-Kültürel Etkisine Dair İddiaların Değerlendirilmesi", *Marife*, Yıl:4, Sayı:2, Güz 2004, s.27- 37; Şeyh İnyetullah, *a.g.e.*, I/159.

Arabistan'a giriş tarihini özetleyen Şemseddin Günaltay, Hıristiyanlığın ancak miladi dördüncü asırdan itibaren kuzeyde Suriye'den ve güneyden de Habeşistan'dan olmak üzere iki yolla sokulabildiğini ifade eder. Suriye yoluyla Arabistan'a giren Hıristiyanlar daha çok çöllerde münzevi hayat sürdürmekteydiler. Yesrib ve çevresinde öteden beri Yahudiler Araplardan sonra çoğunlukta bulunan topluluk olduğundan dolayı Hıristiyanlar Hicaz'a kadar gidememişlerdi. Nesturî rahipleri Havran sahasından ileri geçememiş, buralarda inşa ettikleri tapınaklarda kalmışlardı. Aynı sebepten dolayı bu yolla Arabistan'a giren Hıristiyanlık, sadece Suriye yöresine gelmiş olan Gassaniler'le Irak'taki Lahmiler arasında yayılabilmiş, Hicaz kabileleri için ise meçhul kalmıştır.³⁸

Hüseyin Atay, Hıristiyanların Arabistan'a getirdiği Tanrı mefhumunun putperest Araplarınkinden üstün olduğunu ve Yunan felsefesi ile karışık olduğundan dolayı da anlaşılmasının zor olduğunu ifade eder. O, Hıristiyanlığın İslam'ın Tevhid anlayışı üzerinde herhangi bir etkisinin olamayacağını "Hıristiyanlık Tevhid dini olmadığı için Tevhidi aşılmaktan uzaktı" der.³⁹ Hüseyin Atay müsteşriklerin İslam'ın Yahudi ve Hıristiyan dinlerinden meydana gelmiş bir Yahudi-Hıristiyan fırkası olduğu ve İslamiyet'in esaslarının bu iki dinden derlenmiş eklektik bir din olduğu şeklindeki iddialarını reddetmekte ve bu iddialara uzunca cevaplar vermektedir.⁴⁰ Hıristiyan öğretilerinin Cahiliye şiiri üzerindeki etkisinin yok denecek kadar az olmasını da bu öğretinin Araplarca iddia edildiği gibi benimsenmediğinin başka bir kanıtı olarak değerlendirmek mümkündür.

3. Putperestlik

Allah'ın katında kendilerine şefaatçi olunabileceğini zanneden tüm şirk anlayışlarında olduğu gibi⁴¹ İslam öncesi Araplarında da çeşitli putları şefaatçi olarak kabul eden ve onlardan maddi ve manevi isteklerde bulunulan bir şirk anlayışının var olduğu bilinmektedir. Putlar hayatın içerisinde çok önemli yer işgal etmekte ve hemen her yerde putlara rastlanılmaktaydı. Putların çok

³⁸ Şemseddin Günaltay, *a.g.e.*, s.90-94.

³⁹ Hüseyin Atay, *Kuran'ın Reddettiği Dinler*, s.118.

⁴⁰ Hüseyin Atay, *Kuran'ın Reddettiği Dinler*, s.122-140.

⁴¹ Paganizm (Putçuluk) konusunda bkz. Nadim Macit, *Kur'an ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, Konya 1992, s.79-90.

çeşitli maddelerden yapılmasını onların yaygınlığının bir görüntüsü olarak değerlendirmek mümkündür. Nitekim cahiliye Araplarının gümüşten, altından, parlak taşlardan, ağaçlardan ve her çeşit maddelerden putlar yaptıkları ve onlara ibadet ettikleri bildirilmektedir.⁴²

Putları şefaathçi olarak kabul eden Araplar, onları efendilerini korudukları gibi koruyor hatta kabilenin çocukları da dâhil olmak üzere her şeyin onlara ait olduğunu kabul ediyorlardı. Putlar için “baba” anlamında “*eb*” (أب) kelimesini kullanıyor ve kendilerinden kolaylıkla “*putların çocukları*” olarak bahsedebiliyorlardı. Putlar adına savaşlar yapıyor ve savaşlarda onlardan yardım bekliyorlardı. Kabilenin düşmanı aynı zamanda putların da düşmanı olarak değerlendiriliyordu.⁴³ Uhud savaşında Ebu Süfyan’ın “*Hübel yücedir*” ifadesi bunu göstermektedir. Yine Ebu Süfyan; “*bizim Uzza’mız var sizin Uzza’nız yok*” derken yine putu ileri sürüyor, Müslümanlar da buna “*bizim Mevlâ’mız Allah’tır, sizin Mevlâ’nız yoktur*” diyerek karşılık veriyorlardı.⁴⁴ Putları savaşlarda beraberlerinde götürmelerine sebep ise onların zafer ya da mağlubiyet getirdiğine olan inançları idi.⁴⁵ Kabilenin konumu, reisi değiştiğinde reise bağlı olarak kabilenin putu da değişiyordu.⁴⁶ Bu durumu göstermesi bakımından “*İnsanlar meliklerinin dini üzeredir*” sözü bir atasözü olarak Arap kültürüne yerleşmiş bulunmaktadır. Efendileri hangi puta tapıyordu ise kabileye mensup diğer halk da efendilerine tabi oluyor ve onun taptığı puta tapıyordu.⁴⁷ Efendilerinin emri ile putlarını terk ediyor ve sorgusuz sualsiz din değiştirebiliyorlardı. Her kabile kendi özel tanrısına tapmakla birlikte başka kabilelerin tanrılarının da kendi bölgelerinde nüfuzunun varlığını kabul ediyorlardı. Tanrıların yerleri değişmezdi. Putlar kabile göç ettiği zaman onların yerine gelenler tarafından da aynı saygıyı hak etmiş olarak değer görüyordu. Göç edenler yılda bir ya da iki kez özellikle bayramlarda

⁴² Cevad Ali, *Mufassal Tarihu’l-Arab*, VI/61-82.

⁴³ Cevad Ali, *Mufassal Tarihu’l-Arab*, VI/5.

⁴⁴ Cevad Ali, *Mufassal Tarihu’l-Arab*, VI/62.

⁴⁵ Cevad Ali, *Mufassal Tarihu’l-Arab*, VI/64.

⁴⁶ Cevad Ali, *Mufassal Tarihu’l-Arab*, VI/65.

⁴⁷ Cevad Ali, *Mufassal Tarihu’l-Arab*, VI/65-66.

göçtükleri eski yerlerine gelerek geride bıraktıkları bu tanrıları ziyaret etmeyi bir gelenek olarak devam ettiriyorlardı.⁴⁸

İslam'dan önceki Arap yarımadasında puta tapıcılık çok yaygındı. Öyle ki her evde tapınılan bir put bulunmaktaydı. Hem sefere çıkarken hem de seferden dönüşte put mesh edilirdi. Putperestlik yaşamlarına öylesine işlemişti ki Kureyş putperestlerinin gözünde putlarını terk ederek tek bir ilaha tapmak onlar için en zor şeydi.⁴⁹

İslam öncesi Arapları için put edinmek çok kolaydı. Örneğin bir sürü taş içerisinden en parlaklarından dört tanesini seçer, sonra da bu dört taşın içerisinden birisini ilah edinirlerdi. Seçilen bu en parlak taştan daha parlak bir taş bulduklarında ise bunu terk ederek onu alır ve ona taparlardı.⁵⁰ Bu bağlamda Ebu Recâ'nın verdiği şu bilgi dikkate değerdir: "Biz İslam'dan önce taşlara secde ederdik. Daha güzel bir taş bulduğumuzda öncekini bırakarak yeni bulduğumuz taşa tapardık." Yine Tarihçi İbnu'l-Esir, İslam'ın ilk dönemlerinde Hz. Muhammed ile çok alay eden ve bir aşağılama görüntüsü olarak annesine nispetle İbn Antala diye isimlendirilen Haris b. Kays b. Adiy b. Sa'd es-Sehmi'den söz ederken şöyle bir bilgiye yer verir: Bu adam daha güzelini buluncaya kadar bir taşa tapardı. Daha güzelini bulunca eskisini bırakır, beğendiği bu yeni taşa tapmaya devam ederdi.⁵¹

3. 1. Putperestliğin Başlangıcı

Kuzey Arapların totemizm, animizm ve fetişizm gibi aşamaları geçerek putperestliğe ulaşmalarının derin izleri bulunmaktadır.⁵² İslam öncesi dönemde yaşayan Arap kabile ve boylarının isimlerinden hareketle bir totem unsurunun izlerinin bulunduğu görülmektedir. Kabileye ismini veren totem ya bir hayvan veya bir bitki ya da diğer doğal bir varlıktan oluşmaktaydı. Ancak genel olarak bu totem bir hayvandı. Kabile isimlerini araştırdığımızda bu isimlerin aslan, kaplan, köpek, köpek balığı, keler, çakal, sırtlan yavrusu, tilki, yılan, ada tavşanı, müşhil otu, Ebu Cehil karpuzu, çakıl taşı, keskin sirke vb. anlamlarında oldukları

⁴⁸ Neşet Çağatay, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Yay., Dördüncü b., Ankara 1982, s.103.

⁴⁹ Sa'd, 38/4-6.

⁵⁰ Cevad Ali, *Mufassal Tarihu'l-Arab*, VI/67.

⁵¹ Şemseddin Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, s.68.

⁵² Şemseddin Günaltay, *a.g.e.*, s.63.

görülmektedir. Örneğin bunlardan Beni Esed kabilesinin totemi aslan, Beni Nemr kabilesinin totemi kaplan, Beni Kelb kabilesinin köpek, Kureyş kabilesinin totemi ise köpek balığı idi. Bu şekildeki totemizmin zamanla bozulduğu, bunun yerini animizim yani ruhçuluğun aldığı anlaşılmaktadır.⁵³

Arapların fetişlere (taş vb. maddî şeylere) tapınmaları hakkında şöyle bir menkıbe anlatılır: Araplar arasında ilk fetişlere tapınma İsmail oğulları arasında gerçekleşmiştir. Olay şu şekilde aktarılmaktadır: İsmaililer düşmanlarının saldırı ve baskısı altında Mekke’de yaşayamayacak bir duruma geldiklerinden dolayı mecburi olarak civara göç etmiş, giderken de yanlarında derin bir saygı besledikleri Kâbe’den birer taş götürmüşlerdi. İsmail oğulları gittikleri yeni yurtlarına Kâbe’ye saygı ve Mekke’ye olan derin bağlılıklarından ötürü beraberlerinde taş götürdüler. Gittikleri yerlerde tıpkı Kâbe’yi tavaf eder gibi kendilerine uğur getirsin diye ve saygı ve sevgilerini göstermek amacıyla Kâbe’yi tavaf eder gibi bu taşları tavaf etmeyi bir adet haline getirmişlerdi. Bu adet zamanla beğendikleri her taşta tapınmakla sonuçlanmıştı.⁵⁴ Beni Milkan b. Kinâne kabilesinin atalarının kendi topraklarında bulunan *Sa’d-ı Sahra* isimli bir kayaya tapındıkları bildirilmektedir.⁵⁵ Bu tür rivayetlere sıkça rastlanılmaktadır. Bu durum göstermektedir ki fetişe tapıcılık zamanla puta tapıcılığa yükselmiş yani fetişlerini muntazam bir şekilde yontarak insan şekline sokmuşlar ve böylece insan şeklindeki putlara tapmaya başlamışlardır.⁵⁶

Mekke’de putperestliğin başlangıcı konusunda tarih kitaplarında nakledilen ortak rivayet şu şekildedir: “Kâbe’nin Huzaa’nın eline geçmesinden sonra başkanları olan Amr b. Luhay bazı işlerini yoluna koymak için Suriye’ye gider. Şam bölgesinde bulunan Belka kasabasında insanların putlara ibadet ettiklerini görür ve bu şekildeki ibadetlerinin sebebini sorar. Onlar da ‘bu putlar yüce heykeller ve beşer suretinde yapılmış yüce tanrılardır. Bunlara ibadet ediyoruz. Çünkü ne zaman yağmur istesek yağdırırlar, bir konuda yardım istediğimizde bize yardım ederler’ cevabını verir-

⁵³ Şemseddin Günaltay, *a.g.e.*, s.66-67.

⁵⁴ İbn Kelbî, *Kitabu’l-Asnâm (Putlar Kitabı)* Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi yay., Ankara 1969, s.5-6; Şemseddin Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, s.67.

⁵⁵ Şemseddin Günaltay, *a.g.e.*, s.68 vd.

⁵⁶ Şemseddin Günaltay, *a.g.e.*, s.69.

ler. Amr, bu putları çok beğenir ve Mekke'ye götürmek üzere onlardan bir put ister. Belkalılar da ona Hübel isimli putu verirler. Amr b. Luhay, Hübel'i Mekke'ye götürür. Zenzem kuyusunun üst tarafında Kâbe'ye yakın bir yere yerleştirerek herkesi buna ibadet etmeye teşvik eder. Rivayete göre Hübel insan şeklinde yontulmuş kırmızı renkli akik taşından yapılmıştı. Ama sağ eli kırılmıştı. Amr ona altından bir el taktı. Halk da ona ibadet etmeye başladı ve Hacer-i Esved kadar hürmet gösterdi. Daha sonra Kusay, Hübel'i Kâbe'nin içerisine taşıdı.⁵⁷ Arap yarımadasındaki putperestlik işte bu şekilde başlamış oluyordu. Bu rivayette Arapların tek Tanrıcılıktan sonra çok Tanrıcılığa geçtiklerini ve şirke düştüklerini anlamaktayız. Yine Arapların İslam'dan önce Hz. İbrahim'in dininden kalma ve Allah adıyla tanıdıkları bir Tanrıya inandıklarını bilmekteyiz.⁵⁸

3. 2. Putperestliğin Etkinliği

İslam öncesi Arap toplumunda putperestlik çok etkin ve yaygın bir inanç biçimi idi. Öyle ki her insanın kendine özgü tapındığı bir putunun var olduğunu bilmekteyiz.⁵⁹ Herkesin kendine özel putunun yanında her kabile kendisini hastalıklardan, düşmanlardan vb. şeylerden koruması için başka ilâhlar da edinmekteydi. Kabilenin önde gelenleri, emirler, melikler ve din adamları şirkin ortaya çıkmasında ve şekillenmesinde etkili idiler. Bunlar yine imkânları ölçüsünde eski ilâhlarla bir şekilde bağlantı kurarak yeni ilâhlar ortaya çıkarmada da etkili olabiliyorlardı. Bu şekilde ilâhların sayısı artmakta veya azalmaktaydı. Bir beldede salgın bir hastalıktan iyileşme varsa bu durum oranın ilâhından bilinir ve o ilâh böylece bir saygınlık kazanırdı.

Cahiliye tarihi kabilenin efendisinin ilâhını değiştirmesi ile kabilenin de kendi ilâhını değiştirmesine ilişkin bilgilerle doludur. Bu nedenle kabile ne zaman değiştireceği belli olmayan yeni dine girmiş olmaktadır. Aynı durumun Arap kabilelerinin İslamlaşması sürecinde de etkili olduğunu görmekteyiz. Kültür düzeyi düşük kabile toplumlarında insanlar önderlerini ve komutanlarını takip ederek onların inançlarını benimsemektedirler. Bu bağ-

⁵⁷ İbn Kelbî, *Kitabu'l-Asnâm*, s.7; Cevad Ali, *Mufasssal Tarihu'l-Arab*, VI/76-81; Şemseddin Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, s.69.

⁵⁸ Cevad Ali, *Mufasssal Tarihu'l-Arab*, VI/34, 36; Suat Yıldırım, *Kuran'da Uluhiyyet*, Kayıhan yay. 1. b., İst. 1987, s.3.

⁵⁹ Cevad Ali, *Mufasssal Tarihu'l-Arab*, VI/336.

lamda ‘İnsanlar meliklerinin dinleri üzerindedir’ şeklindeki Arap atasözünü hatırlamak yerinde olacaktır.⁶⁰

Kuran’daki Allah’a ortak koşan müşriklerle yapılan tartışmalardan da anlaşılacağı üzere İslam öncesi Arabistan’ının hemen hemen tamamında politeizm (çok tanrıcılık) üzerine temellenmiş bir din anlayışı hâkimdi. Bu tanrı, kabilenin din konusunda kendisine mensup olduğu en yakın nesnesi idi. Allah’la birlikte çok sayıda ikinci dereceden tanrıya inanıp onlara ibadet ediliyor, en azından bu tanrıların Allah’la kendileri arasında aracılık yaptıklarına inanılıyordu.⁶¹ Müşriklerin bu inançları Kuran’da şöyle anlatılmaktadır: “*Dikkat et, hâlis din Allah’ındır. O’nu bırakıp kendilerine bir takım dostlar edinenler, ‘Onlara, bizi Allah’a yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz’ derler. Doğrusu Allah, ayrılığa düştükleri şeylerde aralarında hüküm verecektir. Allah şüphesiz, yalancı ve inkârcı kimseyi doğru yola iletmez.*”⁶² Bu ayetten eski Arapların Allah’ın varlığını kabul ettikleri, ancak O’na ulaşmada putları ikinci derecede birer ilâh olarak değerlendirdikleri açıkça anlaşılmaktadır. Bu putlardan özellikle üçü Lât, Menat ve Uzza, ‘Allah’ın kızları’ (بنات الله) olarak özel bir saygınlığa sahiptiler.⁶³

İslam öncesi dönemde Araplarda puta tapıcılığın yanında her türlü din anlayışına da rastlanılmaktadır. Bu bağlamda inkârcılık (ta’til) ve zındıklığın Kureyş’te, Mazdeizm ve Mecusiliğin Temim kabilesinde, Yahudilik ve Hıristiyanlığın Gassan’da, putlara tapınmanın diğer kabilelerde yaygınlığından bahsetmek mümkündür.⁶⁴ Arabistan’da putçuluğun bütün çeşitleri bulunmaktaydı. Himyer kabilesinin güneşe, Kinane’nin aya, Temim’in sevr burcunda bulunan beş yıldız, Lahm ve Cüzzam kabilelerinin müşteri yıldızına, Tayy kabilesinin Ülker yıldızına, Kays ve Esed kabilelerinin de diğer yıldızlara taptıkları bildirilmektedir.⁶⁵ Buradan da anlaşılmaktadır ki Araplar tek bir akideye sahip bir topluluk değil, çok çeşitli şeylere tapınan itikadî bütünlüğü bulunmayan bir topluluktur.⁶⁶ Maddi nesnelere olan ağaçlara tapın-

⁶⁰ Cevad Ali, *Mufasssal Tarihu’l-Arab*, VI/42-43.

⁶¹ Nadim Macit, *Kur’an ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, s.84-85.

⁶² Zümer, 39/3.

⁶³ Necm, 53/19-22.

⁶⁴ Mustafa Çağrı, “Arap” mad., DİA, İst. 1991, III/318.

⁶⁵ Nadim Macit, *Kur’an ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, s.83.

⁶⁶ Bu konuda şunları söyleyebiliriz: Yıldızlara tapılmaktaydı: Tay kabilesinden bazı kimseler Süreyya yıldızına tapıyordu. Süreyya ve Necm Cahiliye’de ta-

ma özellikle Samiler arasında yaygındı.⁶⁷ Bununla birlikte bazı hayvanlara da⁶⁸ tapınıldığı nakledilmektedir.

Arap yarımadasının çeşitli yerlerinde semavî varlıklardan Güneşe de tapılmaktaydı. Çocuklara ‘Güneşin oğlu’ (عيد الشمس) adının verilmesi; Kuran’da Güneş ve Ay’ın Allah’ın ayetlerinden olduğundan onlara tapılmamasının ifade edilmesi Araplarda bu semavî varlıklara da kutsiyet atfedildiğini göstermektedir.⁶⁹ Bu bağlamda Ben-i Temim’in güneşe taptığından bahsedilmektedir. Sabahı güneşin taze oğlu olarak tanımlıyorlar, güneşe özellikle kuşluk vaktinde yöneliyorlardı. Kureyş’in kuşluk namazından haberdar olduğu bildirilmektedir.⁷⁰ Semavî varlıklardan aya da tapıyorlar ve ayı baba hükmünde değerlendiriyorlardı. Ay; baba, Güneş; anne ve Zühre de oğul olarak değerlendiriliyordu.⁷¹ Semavî varlıklardan yıldızlar da ihmal edilmiyor onlara da tapılıyordu. Yine Temim kabilesinden bir grubun Süreyya’yı takip ettiğinden Ed-Debrân ismini alan ayın yörüngesi ve beş yıldızdan oluşan yıldız kümesine taptığı da nakledilen bilgiler arasındadır.⁷²

Kuran’daki “Şira yıldızının Rabbi O’dur”⁷³ ayetinden bir kısım Arapların bu yıldızla ibadet ettiklerini ve Kuran’ın bu yanlış anla-

pınılan iki puttu. Arap Süreyya’ya Necm diyordu, bazıları da Necm suresindeki Necm’e Zühre diyor ve buna bazı Araplar tapıyordu. Yine semavi varlıklardan Merih’e de tapılmaktaydı, yıldızlardan yağmur istiyorlardı. Hadiste de bu durum belirtilmiştir: “Ümmetimin içinde Cahiliye döneminden kalma, tamamen terk edemeyecekleri dört âdet vardır: Asâletleri ile övünmek, başkalarının soyuna dil uzatmak, yıldızları vesile edinerek yağmur beklemek, ölünün arkasından yüksek sesle ağlamak” Müslim, Cenâiz, 29; Cevad Ali, *Mufasssal Tarihu’l-Arab*, VI/59 ve 60.

⁶⁷ Cevad Ali, *Mufasssal Tarihu’l-Arab*, VI/60. Bu bağlamda Mekke’ye yakın bir yerde Zat-ı Envad denilen büyük, yeşil bir ağaçtan bahsedilmektedir. Cahiliye Arapları her sene bu ağacı tazim için gelir, silahlarını ona asar ve yanında kurban keserlerdi.

⁶⁸ Bunlara örnek olarak Tay kabilesinden bir grup şairin siyah bir deveye ibadet ettiklerini bilmekteyiz. Öyle ki Hz. Peygambere elçi gönderdiklerinde onlardan ‘Allah’ı bırakarak siyah bir deveye ibadet edenler’ olarak bahsedilmiştir. Yine Bahreynli bir kavmin ata yaptıklarından, kısrağı ve deveyi kutsadıklarından da bahsedilmektedir. Cevad Ali, *Mufasssal Tarihu’l-Arab*, VI/61.

⁶⁹ “Güneşe ve Aya secde etmeyin! Eğer Allah’a ibadet etmek istiyorsanız onları yaratan Allah’a ibadet ediniz.” Fussilet, 41/37.

⁷⁰ Cevad Ali, *Mufasssal Tarihu’l-Arab*, VI/56–58.

⁷¹ Cevad Ali, *Mufasssal Tarihu’l-Arab*, VI/57.

⁷² Cevad Ali, *Mufasssal Tarihu’l-Arab*, VI/57.

⁷³ Necm, 53/49.

yışı düzelttiğini anlayabiliriz.⁷⁴ Şira ismi gökyüzünün en parlak iki yıldızından birisine verilen isim olarak bilinmektedir. Himyer ve Huzaâ kabilelerinin Şira yıldızına taptıkları ve onu ilk defa mabut edinen Huzaâ kabilesinin efendisi olan Ebu Kebşe lakabıyla tanınan Cüz' (veya Vecz) b. Gâlib b. Amir el-Huzâi olduğu bildirilmektedir.⁷⁵ Böylece Ebu Kebşe, putlara tapınmayı terk ederek putlardan farklı bir varlığa (Şira yıldızına) ibadet etmiş olmaktadır. Bu yüzden müşrikler Hz. Peygambere "İbn-i Ebî Kebşe" demektedirler. Bu lakap putlara ibadet etme konusunda kavmine muhalefet ettiğinden dolayı verilmiş idi.⁷⁶ Bu kadar farklı şeylere tapan, kendilerini tam bir keşmekeşlikte bulan bu toplum için doğru yolu gösterecek bir peygambere ne kadar ihtiyaç duyulduğu aşikârdır.

İslam öncesi Arap toplumunda putperestliğin bu kadar yaygın ve çeşitlilik göstermesinin yanında yine de putperestliğin herkes tarafından sıkıca benimsenen bir inanç olmadığına, onunla alay eden insanların bulunduğuna ilişkin bilgilere de rastlanılmaktadır. Puta tapıcılığın ciddi bir inanç olmadığına ilişkin rivayetlere rastlanılmaktadır. Zaman zaman bu putlara karşı saygısızlık ve başkaldırmalar olurdu. Başkaldıran kimse putun başını düşürüp kırar ve alay etmek için yerde sürüklerdi. Puta tapan kimse, ansızın, basit bir sebepten dolayı onunla eğlenmeye ve alay etmeye başlardı. Putlara karşı saygısızlıklardan birisi şöyledir: Bir tilki Suva putunun üzerine işer. Beni Salim b. Mansur adında birisi oradadır ve bu olaya tanık olur. Bunun üzerine Beni Salim b. Mansur şu şiiri okur: "Başına tilki pisleyenden Rab olur mu? Başına tilki pisleyen zelil olmuştur." Sonra Selim halkına şöyle seslenir: "Hayır, Allah'a yemin olsun ki bu putun ne faydası nede zararı vardır." Daha sonra da putu kırar ve Mek-

⁷⁴ Cevad Ali, *Mufassal Tarihu'l-Arab*, VI/58; Hüseyin Atay, *Kuran'ın Reddettiği Dinler*, s.80.

⁷⁵ Mustafa Çağrı, "Arap" mad., DİA, İst. 1991, III/318.

⁷⁶ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kuran Dili*, Eser Kitabevi, İst. 1979, VII/4612. Bu bağlamda Ebu Süfyan Mekke'nin fethi gününde ordu geçerken şöyle demektedir: 'İbn-i Ebi Kebşe'nin işi iş oldu.' Ebu Kebşe lakabı Gabşan b. Amr b. Buey b. Milkan'a da putları bırakarak Şira yıldızına taptığından dolayı verilmiştir. Cevad Ali, *Mufassal Tarihu'l-Arab*, VI/58. Yine Şeddâd b. Esved'e isnat edilen bir kıtada "İbn Kebşe (Hz. Muhammed) beni yeniden diriltileceğimi söyleyerek mi korkutuyor?" beytinde de Hz. Peygamber'e bu lakabın verilmesi farklı bir inançla kavminin karşısına çıkmasıdır. Mustafa Çağrı, "Arap" mad., DİA, İst. 1991, III/319.

ke'nin fethedildiği yıl Hz. Peygamber'e iltihak ederek Müslüman olur.⁷⁷ Arapların putlarına karşı saygısızlıkları konusunda buna benzer daha pek çok hikâye nakledilmektedir.⁷⁸ Bütün bunlar onların putlara ibadetlerinin çoğu zaman yüzeysel olduğuna, kalplerinin derinliklerinde yer etmediğinin delilleridir.

3. 3. Put İsimlerinin Allah'ın İsim Ya da Sıfatları İle Olan Benzerliği

Bazı put isimlerinin etimolojik tahlilleri yapıldığında İslam öncesi Arap toplumunda Allah lafzının, dolayısıyla da Allah inancının var olduğunun bazı ipuçlarına ulaşılabilmektedir. Her şeyden önce Kuranî tektanrıcılığın 'En Yüce Varlık' için bütünüyle yeni bir ad bulmak ihtiyacını hissetmemiş olması ve o zamanlar kullanımda olan Allah teriminin İslam tarafından da benimsenmiş olması⁷⁹ Allah isminin Araplar tarafından bilindiğini göstermektedir. Eski Arapların putlara verdikleri isimler onların kullandıkları kavramlar arasında önemli bir yer işgal etmektedir. Bu isimlerin varlığından iki türlü sonuca ulaşmak mümkündür: Bu kelimeler ya eski semavî dinlerden kalan bazı esintilerdir ya da tamamen kendi kurgularıdır. Her iki ihtimalde de bu toplumda Allah'ın varlığına inanıldığı sonucuna varmak mümkündür.

Gerek Kuran'da⁸⁰ gerekse de İslam öncesi toplum hakkında bilgi veren kaynaklarda tapınılmakta olan birçok put isminden bahsetmektedirler. Tarihçiler bu putların özellikle en bilinenlerinin dişil (müennes) kelimelerle isimlendirildiklerini bildirirler. Bunlardan Lât, Menât ve Uzzâ'dan bahsedebiliriz. Örnek olması bakımından Lât isimli putun isminin kökenini bu anlamda incelemek yerinde olacaktır. Geçmiş Milattan öncesine kadar eski olan isimlerden birisi Lât ismidir. Bu put İslam öncesi müşrik

⁷⁷ Cevad Ali, *Mufasssal Tarihu'l-Arab*, VI/259.

⁷⁸ Bu hikâyelerden birisi şöyledir: Kinâne kabilesinin Cidde sahilinde "Sa'd" adını verdikleri bir putları vardı. Bir gün bu kabileden birisi develerini, bereket dilemek için bu putun önüne getirmişti. Putun üzerinde kesilen kurbanların kanları bulunuyordu. Develer puta yaklaşınca ürktüler ve etrafa kaçtılar. Develerin sahibi bu duruma kızarak Sa'd putuna yerden bir taş alıp attı ve: "Allah belanı versin, develerimi ürküttün" dedi. Develerini topladıktan sonra şu beyitleri okudu: "Sa'd, doğru yolu göstermesi umulmayan, ne iyilik ve ne de kötülüğe yarayan taş parçasından başka bir şey değildir." Bkz.: İbn Kelbi, *Kitabu'l-Asnâm*, s.41. Daha başka rivayetler konusunda bkz.: Neşet Çağatay, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s.110-111.

⁷⁹ Şeyh İna'yetullah a.g.e., I/156.

⁸⁰ Necm, 53/19-21.

Araplarının en meşhur putlarından idi. Taif'te bulunmaktaydı ve dört köşe beyaz bir taş şeklinde idi. Bu putun bekçilik görevini Sakif kabilesinden Attab b. Malik oğulları üstlenmişti. Putun üzerinde onu içine alacak şekilde bir bina yapılmıştı. Kureyş ve bütün Araplar üzerinde saygınlığı vardı.⁸¹ Bu puta Lât isminin verilmesinin birkaç nedeni bulunmaktadır ki en dikkat çeken bu ismin Allah lafzı ile olan ilişkisidir. Lât ismi Allah lafzının müennes bir şekli gibi görünmektedir.⁸² Lât kelimesindeki *te* (ت) harfinin *he'*ye (ه) dönüştüğü savunulmaktadır. İbn Abbas ve Mücahid gibi zatlardan rivayet olunduğuna göre müşrikler putların isimlerini Allah'ın isimlerinden türetmişlerdir. Allah isminden *el-Lât*, *el-Azîz*'den *el-Uzzâ*, *el-Mennân*'dan *Menât* isminin türetildiği gibi.⁸³ Bu kısa açıklamadan da anlaşılacağı üzere önde gelen bazı put isimleri ile Allah lafzı ve diğer bazı isimleri arasında yakın bir ilişki olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum Arapların putlara tapmadan önce Allah'a inandıklarının bir kanıtı olarak değerlendirilebilir.

4. Allah İnancının “Baş İlah” Olarak Değerlendirilmesi

İslam öncesi Arap toplumunda dinî hayat putlar üzerinde yoğunlaşmış olsa da Allah üstün bir varlık olarak benimsenmekteydi.⁸⁴ Bu bağlamda yeminlerinin en samimi olanlarını Allah'a yaptıklarından bahsedebiliriz.⁸⁵ Kuran'da putperestlerin ibadet ettikleri nesnelere “Allah katında şefaathçiler”⁸⁶ olarak gördükleri ifade edilmektedir. Bu ifadeden de onların daha yüksek bir varlık olarak Allah'ı benimsedikleri anlamı çıkmaktadır.⁸⁷ Bununla birlikte İslam öncesi Arapları ortak bir ilâha sahip değillerdi. Her kabile kendi ilâhına tapardı. Mesela İbranilerin Yehova'yı ortak

⁸¹ Bu put hakkında geniş bilgi için bkz.: İbn Kelbî, *Kitabu'l-Asnâm*, s.30-31; Cevad Ali, *Mufasssal Tarihu'l-Arab*, VI/227-230. Allah lafzının Lât ismi ile ilişkisi konusunda bkz. Cevad Ali, *Mufasssal Tarihu'l-Arab*, VI/230-235.

⁸² Cevad Ali, *Mufasssal Tarihu'l-Arab*, VI/230-231. Lât isminin diğer türevleri konusunda bkz. Cevad Ali, *a.g.e.*, VI/230-235.

⁸³ Suat Yıldırım, *Kuran'da Uluhiyyet*, s.6. Suat Yıldırım bütün müfessirlerin bu rivayeti kullanmasından hareketle bunun doğru olduğunu kabul ediyor görülmektedir. s.6. Uzza ve Menât putları, isimlerinin menşei ve benzeri görüşler için bkz. Cevad Ali, *a.g.e.*, VI/235-246 ve 246-253.

⁸⁴ Veli Ulutürk, *Kuran Allah'ı Nasıl Tanıtıyor*, İzmir 1985, s.3.

⁸⁵ Fâtır, 35/42.

⁸⁶ Yûnus, 10/18.

⁸⁷ Watt, *Hiz. Muhammed Mekke'de*, s.9; 115.

bir ilâh kabul etmeleri durumu Araplarda bulunmamaktaydı. Cahiliyenin benimsediği Allah, Rablerin Rabbi, İlâhların İlâhı idi. Onların Allah'ın yanında başka ilâhlara tapmaları tam anlamıyla bir şirk şekli idi. Kuran'da yer alan Allah'tan başka ortaklar edindiler ifadesinde Allah'ın dışında edindikleri ilâhlar kastedilmektedir. Kısaca özetlemek gerekirse Cahiliye Araplarının Tanrı anlayışları başında Allah isimli yüce bir tanrının yer aldığı bir tanrılar sistemidir. İnanç yapısının en tepesinde Allah yer alırken ondan daha alt kademede farklı görevler ifa eden muhtelif tanrı ve tanrıçalar bulunmaktadır. Onların bu ikincil tanrılarının bü-yük bir kısmına müennes isimler vermeleri tanrıça inançlarının var olduğunu da göstermektedir.

Allah'ın dışında edinilen ilâhlar bazen put şeklinde bazen de cin gibi görünmeyen gaybî varlıklar şeklinde olabilmekteydi.⁸⁸ Yine onların itikatlarında göre Allah'a mekân tayin edilmekte ve bu mekân insanın dolayısıyla yerin üzerinde, gökler olarak tasavvur ediliyordu. Puta tapan Araplara göre gök, Rab ya da Rablerin karar kılacağı bir yüceliktir. Araplar Allah'ı bulutu gönderen, yağmuru yağdıran, insanlar için hayırlıyı dileyen olarak kabul ediyorlardı. Yağmur yağmadığı zaman Allah'tan yağmur ister ve bu amaçla yüksek dağlara sığır götürür ve orada yakarak bir nevi kurban ederlerdi. Kurbanı yüksek dağlara çıkarmalarını Allah'ı yükseklerde zannetmelerinin bir kanıtı olarak değerlendirmek mümkündür.⁸⁹

C. “Hanifler” ve İslam’a Etkileri İddiası

İslam öncesi Arap toplumunda sayıları az da olsa kendilerinden bahsedilen önemli bir topluluk vardır. Bunlar Allah'ın varlığını ve birliğini kabul eder ve hiçbir şekilde putlara tapmaz ve onlardan nefret ederlerdi. *Hanif* kelimesi Kuran'da altı defa Mekki, altı defa da Medeni surelerde olmak üzere toplam on iki kere geçmektedir.⁹⁰ Hanif kelimesi özel bir terim olarak daha çok “İslam gelmeden önce Arap yarımadasında Allah'a ortak koşmayan ve onun birliğini tasdik eden bazı şahsiyetleri” ifade eden anlamıyla bilinmektedir. Ancak ayetlerin hiç birisinde bu kelimenin anlamı

⁸⁸ En'am, 6/100; Sâffât, 37/158.

⁸⁹ Cevad Ali, *Mufassal Tarihu'l-Arab*, VI/118-121.

⁹⁰ Bu kelime ayetlerin sekizinde İbrahim'in milleti veya İbrahim'in dinini nitelemek için kullanılmış, diğerlerinde ise ya Hz. Muhammed için ya da 'müslim' kelimesi ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır.

cahiliye dönemine ait dinî bir akım olarak kullanılmamaktadır. Örneğin “*Yahudi veya Hıristiyan olun ki doğru yolu bulasınız’ dediler; deki ‘Doğruya yönelmiş olan ve Allah’a eş koşanlardan olmayan İbrahim’in dinine uyarız*”⁹¹ ayetinden ve “hanif” kelimesinin geçtiği diğer ayetlerden de⁹² açıkça anlaşıldığı üzere “hanif” kelimesi Yahudi ve Hıristiyan olmayıp putlara da tapmayanlara ait bir sıfattır. Hanifler tek Allah’a inanıyor, O’na ortak koşmuyor ve O’na ibadet ediyorlardı. Gerek müfessirler ve gerekse de tarihçiler bu kişilerin isimlerini vermekle yetinmekte ve onların akaitlerinden, din konusundaki görüşlerinden derinlemesine bahsetmemektedirler.⁹³ Onların Tevhid inançlarının mahiyeti ve Allah’ı nasıl tasavvur ettikleri konusunda fazla bir şey söylenmemektedir. Hanifler ve onların inançları hakkında son derece kısıtlı bilgiler ihtiva eden rivayetlerden anlaşıldığına göre bu kişiler düzenli bir dinî cemaat oluşturmayıp daha çok münferit dinî hayat yaşayan âbid ve zâhid kişilerdi.⁹⁴ Hanifler için kısaca Allah’a ortak koşmayıp putlara tapmayan ve insanî ilkeleri ayakta tutmaya çalışan insanlar tanımlamasını yapabiliriz.⁹⁵

İslam gelmeden önce Allah’ın varlığını ve birliğini benimseyen bazı şahsiyetlerin varlığını İslam’ın ortaya çıkışı ve olağanüstü yayılma başarısını bir türlü kavramak istemeyen bazı batılı araştırmacılar tarafından İslam’ı küçümseme malzemesi olarak kullandıkları görülmektedir. Bunlardan Spenger, Haniflerin Tevhid’i benimsemelerini esas alarak İslam’ın menşeyini bunlara dayandırmaya çalışmıştır. Onun iddiasına göre Hz. Muhammed bir din tebliğcisi değildir. O, durumdan faydalanan, Haniflerin temsil ettikleri yaygın dinî duygulara belli bir şekil ve yön vererek onu

⁹¹ Bakara, 2/135.

⁹² Bakara, 2/135; Al-i İmran, 3/67, 95; Nisa, 4/125; En’am, 6/79, 161; Yunus, 10/105; Nahl, 16/120, 123, Rûm, 30/30.

⁹³ Hanifler hakkında kaynaklarda fazla bilgi bulunmaması bu şahsiyetler hakkında özellikle şarkiyatçılar tarafından spekülâtif bir takım yorumların yapılmasına sebep olmuştur. Bu yorumlardan birisi de Varaka b. Nevel ve onun Hz. Peygambere olan etkisi konusunda olmuştur. “Özellikle ilk vahyin gelişine dair hadislerdeki, zahirde çelişki sayılabilecek bir takım ifadelerden hareketle pek çok şarkiyatçı, onun Hz. Peygamber’in şahsiyet ve öğretilerini şekillendirdiğini ileri sürmüştür.” Bkz.; Özcan Hıdır, *a.g.m.*, Sonuç, s.37.

⁹⁴ Mustafa Çağrı, “*Arap*” mad., DİA, İst. 1991, III/317.

⁹⁵ Puta tapanlardan hoşlanmamalarının bir kanıtı olarak bunlardan Ebu Amir er-Rahib ölürken vefat ederken kendisine Kureyşten kimsenin mirasçı olmayacağını vasiyet etmesini müşrikleri sevmediklerinin bir kanıtı olarak değerlendirebiliriz. Bkz. Cevad Ali, *Mufassal Tarihu’l-Arab*, VI/460.

büyük bir siyasi güce dönüştüren sıradan bir maceracıdır. (!)⁹⁶ Yine onun iddiasına göre Hz. Muhammed, çağdaşı olan Haniflerin fikir ve kanaatlerini benimseyerek Araplar arasında yaygın dini harekete büyük bir gelişme kazandırmış, sahip olduğu azim ve irade özellikleri sayesinde Medine’de dini bir saltanat kurmayı başarmıştır.

Haniflerin o günkü etkinliklerini göz önünde bulundurduğumuzda bu tür iddialarda oldukça haksızlık yapıldığı anlaşılmaktadır. Çünkü Hanifler çok farklı kabilelere mensup birbirleriyle ilişkileri olmayan kişilerdi. Bunların sabit bir şeriata etkisi olacak kadar etkinlikleri yoktu. Şemseddin Günaltay, İslam Tarihi kaynaklarında Haniflerle ilgili anlatılan rivayeti şu şekilde özetler: İbn-i Hişam, Devs b. İshak’tan şöyle nakleder: Kureyş, her yılın belli bir günde putlardan birinin etrafında toplanarak şenlik yapar, putların şerefine kurban keser, derin bir saygı hissiyle etrafını tavaf ederdi. Kureyş’in âdeti üzere yine bu ayini yaptıkları bir gün Varaka b. Vevfel, Abdullah b. Cahş, Osman b. Hüveyris ve Zeyd b. Amr adlarında dört kişi birleşerek bir kenara çekilmiş ve birbirlerine şöyle demişlerdir: Gördüğünüz gibi kavmimiz dalalete düşmüş, ataları İbrahim’in dinini unutmuş bulunmaktadır. Biz de onlar gibi görmeyen, işitmeyen, hiçbir iyiliğe ve kötülüğe gücü yetmeyen bir kaya parçasının etrafında dönebilir miyiz? Biz kendimize bir din arayalım! Bunun üzerine memleketlerini terk ederek her biri bir tarafa dağıldılar ve Hanif dinini armaya koyuldu-

⁹⁶ “Spenger’in bu teorisi Ignaz Goldziher ve Leone Caetani gibi meşhur müsteşriklerin indirdikleri darbelerle birden bire yıkılmış ve asıl mahiyeti ortaya çıkmıştır. Şemseddin Günaltay, Hz. Peygamberin Haniflerden etkilenecek İslam gibi muazzam bir dini getirmiş olması iddiasını akıl almaz olarak görür ve şöyle eleştirir: “İslam’ın ortaya çıktığı tarihlerde orta ve kuzey Arabistan kabileleri derin bir cehalet uykusuna dalmışlardı. Yüksek bir gelişim fikrine ihtiyaç duyan metafizik alandaki bir hareketin, bu cahil Araplar arasında geliştiğini iddia etmek, insanlığın düşünce hareketi tarihini inkâr etmek demektir. Dört hanif menkıbesi gibi sonradan uydurulmuş olduğu çok açık olan bir menkıbeye dayanarak tantanalı teoriler kurmaya kalkışmak tarihle alay etmekten başka ne olabilir... İslam’dan önce Mekke’de yaşayan ve diğer Araplar arasında İbrahim’in dini diye ayrı bir din bilinmiş olsaydı, Hz. Muhammed puta tapanlara müşrik oldukları iddiasıyla hücum ettiği zaman Kureyşliler o kadar üzülmez, İslam da onlara o kadar yabancı gelmezdi... Materyalist ve tüccar olan Kureyşliler metafizik konuları akıllarına bile getirmiyorlardı. Bu yüzden aralarında hanif diye müşriklerden farklı bir dinî akım bulunmuyordu. Hanif sözünün belirli bir dini şekle inanma anlamında ilk defa Kuramı Kerim’de ortaya konulmuş olduğuna kesin gözüyle bakılabilir.” Şemseddin Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, s.80–81 vd.

lar.⁹⁷ Burada dikkat edileceği üzere bu insanlar kendilerince kabul edebilecekleri ve tasavvur ettikleri bir din arayışına çıkmaktadırlar. Şayet böyle bir din olmuş olsaydı ona tabi olur ve onun taraftarı olurdular. Burada şunu da belirtmek gerekir ki putperestliğin çok yaygın olduğu bir toplumda selim fitratları bozulmamış birkaç kişinin bulunması oldukça doğal bir durumdur. Zaten putperestlik gibi diğer birçok Tevhid karşıtı akım fitratın bozulmasından başka bir şey değildir.

İslam öncesi dönemde putlara tapınmayı reddederek Hz. İbrahim'in tebliğ ettiği dine tabi olanları niteleyen ve kendilerine Hanif denilen şahısların isimleri ve hayat hikâyeleri⁹⁸ bu çalışmanın dışında bırakıldığı için burada onlardan sadece birkaçının ismini vermekle yetinmekteyiz. Haniflerden ilk akla gelenler üç yüz sene yaşadığı söylenen Kus b. Saide el-Iyadî, Zeyd b. Amr b. Nufeyl, Umeyye b. Ebi's-Salt, Ubeydullah b. Cahş, Hıristiyan olanlardan Rahip Bahira ve Varaka b. Nevfel'dir.⁹⁹

SONUÇ

İslam'ın ilk hitap topluluğu olan Cahiliyenin inanç, örf, adet ve yaşayış tarzı hakkında bilgi sahibi olmak İslam'ın değiştirdikleri ile değiştirmediklerini belirlemeye bize yardımcı olacaktır. İslam öncesi Arap toplumunun özellikle dinî yapısını belirlemek İslam'ı anlamamızın bir parçasıdır. İslam öncesi Arap toplumu her türlü nesneye tapabilen müşrikler, sayıları azda olsa Hıristiyanlar, Yahudiler ve Allah'ın varlığını ve birliğini benimseyen ve kendilerine Hanif denilen kişilerden oluşmaktaydı. Bu inanç yapıla-

⁹⁷ Şemseddin Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, s.79. Şemseddin Günaltay, Taberi'nin böyle bir menkıbeden bahsetmemesini bu menkıbenin güvenilir olmamasının bir kanıtı olarak değerlendirir. Bkz. *A.g.e.*, s.99, 30 nolu dipnot. Bu dört kişi hakkında bkz. Cevad Ali, *Mufasssal Tarihu'l-Arab*, VI/469-478; Neşet Çağatay, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s.160-163.

⁹⁸ Hanifler hakkında daha geniş bilgi için Bkz. Mes'udi, *Murucu'z-Zeheb*, I/78 vd.; Cevad Ali, *Mufasssal Tarihu'l-Arab*, VI/449-510; Neşet Çağatay, *a.g.e.*, s.158-169; Fazlur Rahman, *a.g.e.*, s.232-233; Şaban Kuzgun, *İslam Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Haniflik*, s.110 vd.; Şaban Kuzgun, "Hanifler" mad., *DİA*, İst. 1997, XVI/33-39.

⁹⁹ Varaka b. Nevfel'in hayatı hakkında bir araştırma için bkz. Özcan Hıdır, "İlk Vahyin Gelişi Bağlamında Varaka b. Nevfel'in Hz. Peygamber'e Dinî-Kültürel Etkisine Dair İddiaların Değerlendirilmesi", *Marife*, Yıl:4, Sayı:2, Güz 2004, s.27- 37; Cevad Ali, *Mufasssal Tarihu'l-Arab*, VI/500-504.

rının etkinliği ve İslam'ın bu inançlar karşısındaki tutumu incelendiğinde bu inançların İslam üzerinde herhangi bir etkinliğinin olmadığı anlaşılmaktadır. İslam öncesi Arap toplumunda en yaygın ve baskın inanç şekli putperestlikti. Bu inanç şekli İslam'ın Tevhid anlayışına taban tabana zıttı. Bu nedenle İslam, her türlü şirki ortadan kaldırmaya çalıştığı gibi putperestliği de ortadan kaldırma mücadelesi vermiştir.

İslam öncesi Arap toplumunda bazı put isimlerinin Allah'ın isim ya da sıfatları ile olan benzerliği dikkat çekmektedir. Bu benzerlik çok eskilerden tevarüs eden Tevhid anlayışının birer kalıntıları olarak değerlendirilebilir. Her türlü nesneye tapan toplumda bazı hakikat arayıcıların ve fitratı bozulmamış insanların bulunması oldukça normaldir. Hemen her toplumda selim fitratlı insanların var olabileceğini göz önünde bulundurursak İslam öncesi Arap toplumunda da bazı Tevhid arayıcılarının var olması ne İslam'ın değerini ne de Hz. Peygamber'in tebliğini gölgeler. Bu çalışmada, İslam öncesi Arap toplumunun inanç panoraması verilmeye çalışılmış, bu toplumdaki etkin unsurlar gösterilmeye çalışılmıştır. İslam daha önceki semavî dinler gibi içinde bulunduğu toplumda doğmuş ve oradan tüm insanlığa hitap etmiştir. Tarihin her döneminde şirkin her çeşidiyle mücadelesini sürdürme gelmiştir.

KAYNAKLAR

- Şaban Kuzgun, *İslam Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Haniflik*, Se-da yay., 1. b., Kayseri 1985.
- Şaban Kuzgun, "Hanifler" mad., DİA, İst. 1997.
- Bekir Topaloğlu, *İslâm Kelâmçılarına ve Filozoflarına Göre Allah'ın Varlığı (İsbât-i Vâcib)*, 7. b., Ankara 1995.
- Bekir Topaloğlu, *Kelâm Araştırmaları Üzerine Düşünceler*, İst. 2004.
- Bekir Topaloğlu "Allah" mad. DİA, İst. 1989.
- W. Montgomery Watt, *Hız. Muhammed Mekke'de*, Çev. M. Rami Ayas, Azmi Yüksel, Ankara 1986.
- W. Montgomery Watt, *Hız. Muhammed'in Mekke'si*, Çev. Mehmet Akif Ersin, Ankara 1995.
- Cevad Ali, *Mufasssal Tarihu'l-Arab Kable'l-İslam*, 2. b., 1993/1413.
- Şemseddin Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, Ankara 1997.
- Şeyh İna yetullah *İslam Öncesi Arap Düşüncesi*, Çev. Kürşat Demirci, Editör: M. M. Şerif, İslam Düşüncesi Tarihi içerisinde, İnsan yay. İst. 1990.
- Ali Bulut, "Cahiliye Şiirinde Bazı Dinî Motifler," *Ondokuzmayıs Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2005; Sayı: 18-19.
- Hüseyin Atay, *Kuran'ın Reddettiği Dinler*, Ankara 1999.
- Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâki Kavramlar*, Çev. Selahattin Ayaz, Pınar yay. İst. ts.
- Mustafa Çağrı cı, "Arap" mad., DİA, İst. 1991.
- İbn-i Esir, *el-Kâmül fi't-Tarih*, Daru's-Sadr, Beyrut 1399/1979.
- Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, Ankara 1996.
- C. C. Torrey, *The Jewish Foundation of Islam*, New York, 1933.
- Özcan Hıdır, "İlk Vahyin Geliş i Bağlamında Varaka b. Nevfel'in Hz. Peygamber'e Dinî-Kültürel Etkisine Dair İddiaların Değerlendirilmesi", *Marife*, Yıl:4, Sayı:2, Güz 2004.
- Nadim Macit, *Kur'an ve Hadise Göre Şirk ve Müşrik Toplum*, Konya 1992.
- Neşet Çağatay, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Yay., Dördüncü b., Ankara 1982.
- İbn Kelbî, *Kitabu'l-Asnâm (Putlar Kitabı)* Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi yay., Ankara 1969.
- Suat Yıldırım, *Kuran'da Uluhiyyet*, Kayıhan yay. 1. b., İst. 1987.
- Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kuran Dili*, Eser Kitabevi, İst. 1979.
- Veli Ulutürk, *Kuran Allah'ı Nasıl Tanıtıyor*, İzmir 1985.